

ר' מיכאל, היינריך גרץ - ההיסטוריון של העם היהודי

Review by: מיכאל מאיר

Zion / ציון, Vol. (תשס"ה), pp. 266-270

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70036809>

Accessed: 28/11/2011 02:57

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

ראובן מיכאל, היינריך גרץ – ההיסטוריון של העם היהודי,
מוסד ביאליק ומכון ליאו בק, ירושלים תשס"ג, 223 עמ'

חמישה דורות לאחר שחיבר ההיסטוריון היינריך (צבי הירש) גרץ את יצירתו מרובת הכרכים 'ההיסטוריה של היהודים' עדיין היא משמשת את קהל הקוראים, הן במקור הגרמני הן בתרגומים לעברית ולאנגלית. מעטים החוקרים שמחקריהם זוכים לעדנה שכזאת. שלא כקודמו יצחק מרכוס יוסט, שנשכח כמעט לגמרי, ואף יותר מן ההיסטוריון שפעל אחריו שמעון דובנוב, גרץ מוסיף לשמש דגם להיסטוריונים בימינו, במיוחד אלה המבקשים להבין את ההיסטוריה היהודית הן כסיפורו של העם היהודי הן כסיפורה של דתו. כיום, יותר מבעבר, גרץ בולט כרב אמן במלאכת עיצוב הזיכרון ההיסטורי של היהודים, הואיל והמשימה העומדת בפני ההיסטוריון מחייבת הן ניתוח היסטורי הן יצירת זיכרון קיבוצי.

מחקרים מקיפים על גרץ ועבודתו החלו להופיע זמן לא רב לאחר מותו בשנת 1891. הראשון מבין המחקרים הללו שחרג מהיקף של מאמר נכתב בידי הרב הליברלי והחוקר הגרמני פיליפ בלוך, והוא הופיע כהקדמה לתרגום לאנגלית של 'ההיסטוריה של היהודים' של גרץ. בלוך, תלמידו של גרץ בבית המדרש התאולוגי היהודי בברסלאו וממעריציו הגדולים, כתב ביוגרפיה שהייתה יותר בגדר מחווה למורו מאשר ניתוח ביקורתי. הוא קבע בביטחון שאת מקומה של גישתו של גרץ אל ההיסטוריה היהודית לא תוכל לתפוס שום תפיסה אחרת.¹

מחקר חשוב שני על גרץ הופיע לרגל יום הולדתו המאה, בשנת 1917. מחקר זה, מאת יוסף מייזל, הארכיבאי והספרן של הקהילה היהודית של ברלין, הוא עדיין המחקר המפורט היחיד על גרץ בשפה הגרמנית. ואולם מחקר זה מושפע רבות מן האהדה שרחש מייזל לציונות, דרך שהובילה אותו לסווג את גרץ מעל לכול כיהודי לאומי, אף על פי שהוא מודה שקרוב לוודאי שגרץ עצמו לא היה מקבל תווית זו.²

כתביו התאורטיים והאישיים של גרץ הובאו לידיעתו של הקורא העברי בשנת 1969, עם פרסומו של כרך בעריכת שמואל אטינגר, שכלל גם מאמר של העורך, אשר הצביע לראשונה על יחסי ההדוקים של גרץ עם משה הס והדגיש את התייחסותו של גרץ כלפי גרמניה הן כלפי הנצרות; למאמר זה נודע ערך חשוב גם בימינו.³ גם לדעת אטינגר יש לראות בגרץ יהודי לאומי. פרשנות שונה לגמרי מובאת במאמרו הארוך של איסמר שורש, בהקדמה שכתב ללקט מכתביו התאורטיים של גרץ בתרגום לאנגלית. שורש רואה בגרץ בראש ובראשונה יהודי קונסרבטיבי ומטיף המתנגד בתוקף לרעיון ההתפתחות הטלאולוגית ביהדות, רעיון שהופך באותה תקופה בידי מנהיגי התנועה הרפורמית.⁴

1 P. Bloch, 'Mémorial de Heinrich Graetz', in: H. Graetz, *History of the Jews*, VI, Philadelphia 1898, p. 71

2 J. Meisl, *Heinrich Graetz. Eine Würdigung des Historikers und Juden*, Berlin 1917, pp. 130–183

3 ש' אטינגר, 'יהדות ותולדות היהודים בתפיסתו של גרץ', בתוך: צ' גרץ, דרכי ההיסטוריה היהודית – מסות, פרקי יומן, איגרות, ירושלים תשכ"ט, עמ' 7–36.

4 H. Graetz, *The Structure of Jewish History and Other Essays*, translated, edited and introduced by I. Schorsch, New York 1975, pp. 1–62

ראובן מיכאל כתב יותר מכל היסטוריון אחר על ההיסטוריוגרפיה היהודית בעת החדשה, וכבר פרסם מחקרים חשובים על היינריך גרץ. בשנת 1977 פרסם את יומנו של גרץ במהדורה מוערת,⁵ ובשנת 1993 כלל פרק ארוך על גרץ בספרו רחב היריעה 'הכתיבה ההיסטורית היהודית מהרנסנס עד העת החדשה'.⁶ ואולם ספרו החדש אינו רק מרחיב את מחקריו הקודמים אלא גם מציע לקורא את הביוגרפיה המקיפה ביותר של גרץ שראתה אור עד כה. ערכה הרב נובע במיוחד מיכולתו של מיכאל להתחקות אחר היחסים בין חייו של גרץ – הזוכים בחיבור זה להרבה יותר תשומת לב מבכבר – לבין כתביו ההיסטוריים.

מיכאל לא יכול היה לכתוב את הביוגרפיה המפורטת של גרץ, המשקפת לא רק את תולדות חייו אלא גם את מחשבותיו ורגשותיו הפרטיים, ללא היומן המפורט שגרץ החל לכתוב בשנת 1833, בהיותו בן שש־עשרה, והתמיד בכתיבתו במשך עשרים ושלוש שנים. ביומן, שלא נועד לפרסום, כתב גרץ את הרהוריו על עצמו ואת דעותיו הכנות על הדמויות שפגש.

כחומר רקע לחיבור סוקר מיכאל בהרחבה רבה את ההיסטוריה של יהודי פוזן, אותו חבל של פרוסיה הסמוך לגבול עם פולין שבו נולד גרץ בכפר קטן ובו בילה את שנותיו הראשונות. סביר מאוד שילדותו באזור זה שבין מזרח למערב השפיעה על עמדותיו היהודיות של גרץ, שכן במשך רוב חייו הוא מצא עצמו בין שני הקצוות – יהדות גרמניה מכאן ויהדות פולין מכאן. היומן מגלה תלמיד שקדן, המבקש לרכוש ידע רב ככל האפשר, הן ביהדות הן בלימודי החול.

מיכאל מציין נכונה שעד שנוצר הקרע ביניהם, גרץ העריך מאוד את שמשון רפאל הירש, שבביתו באולדנבורג התגורר במשך זמן מה. ואולם הוא סוטה שלא לצורך מן הנושא כדי לעסוק בדקדקנות ב'איגרות צפון' של הירש, מבלי להראות כיצד בדיוק השפיע חיבור זה על גרץ. עם זאת, הוא מראה באמצעות היומן כיצד השתנה יחסו של גרץ למורו לשעבר מן הקצה אל הקצה. לאחר שהירש תקף את ההיסטוריה של גרץ, כינה אותו ההיסטוריון 'הנבל הזה' והוסיף בסרקסטיות: 'על דבר אחד אני שמח, על שניתקתי עתה לגמרי כל קשר עם לוויינו זה של אלוהים. אני רוצה עוד כל עסק אתו ועם האספסוף שלו'.

מיכאל מתאר כיצד נאלץ גרץ להיאבק בעוני בשנות נעוריו ולא היה מסוגל למצוא מקור הכנסה נאות, במיוחד מפני שחסרו לו לחלוטין הכישורים לנשיאת הדרשות שציפה הקהל לשמוע מרב מודרני. למזלו, הוצעה לו משרה בסגל ההוראה של בית המדרש התאולוגי בברסלאו, אשר נפתח בשנת 1854. גרץ כנראה לא היה מורה סוחף, אך זכה לכבוד ולחיבה מצד תלמידיו. בתקופה זו בערך הפסיק גרץ לכתוב את יומנו, וכך נמנע ממיכאל מקור מידע מרכזי לשנים הבאות בחייו של גרץ.

כתביו המוקדמים של גרץ היו פופולריים ופולמוסיים. הוא מתח ביקורת על עבודתו של המתקן אברהם גייגר, וביומנו התוודה שחש כלפיו שנאה אישית. מיכאל מביא בספרו תקציר של עבודת הדוקטורט של גרץ על גנוסטיקה ויהדות, שעד כה לא נדונה אלא מעט, אף שראתה אור כספרו הראשון בשנת 1846. גרץ, כהיסטוריון, היה הראשון שהכיר בהשפעה הגנוסטית על היהדות; וכיהודי, מצא קווים משותפים בין המאבק העתיק של היהדות עמה ובין ההתנגשות שחלה בומנו בין היהדות לבין רוח התקופה. באותה השנה, כשהיה גרץ בן עשרים ותשע ועמד לסיים את לימודיו

idem, *Tagebuch und Briefe*, ed. R. Michael, Tübingen 1977 5

ירושלים תשנ"ג, עמ' 306–365. 6

באוניברסיטה של ברסלאו, התפרסם מאמרו המרתק 'הקונסטרוקציה של ההיסטוריה היהודית', שהיה הניסיון הראשון לגבש תפיסה שיטתית ומפורטת של ההיסטוריה היהודית בכללותה, מתוך הבחנה בין מגמותיה ותקופותיה השונות. מיכאל מציין, בצדק, שלא ידוע לנו אילו היסטוריונים ופילוסופים, אם בכלל, השפיעו על חיבור מקורי להפליא זה; עם זאת, מיכאל משווה אותו לחיבוריו של יצחק מרכוס יוסט, שעליו הוא כתב בעבר חיבור ביוגרפי.⁷

זמן לא רב לאחר מכן החל גרץ לכתוב את חיבורו בן אחד-עשר הכרכים 'ההיסטוריה של היהודים'. מיכאל עשה בחכמה כשהחליט לדון ביצירתו המרכזית של גרץ לפי נושאים ולא לפי סדר הכרכים. מן הדינים ניכר שמיכאל מבקש להגן על גרץ ועל יצירתו, אף על פי שהוא מבחין בחולשותיה של ההיסטוריוגרפיה של גרץ, כמו המגמתיות שהוא מפגין בהערכת דמויות היסטוריות. בעיני מיכאל היה גרץ 'יהודי גאה' החרד לאחדות היהודית, והוא מייחס חשיבות מעטה לביקורת שמתחו חוקרים על חוסר האובייקטיביות שלו ועל זלזולו ביהדות פולין. הוא צודק בצינון שגרץ אמנם לא חש אהדה למיסטיציזם היהודי, לשבתאות ולחסידות, אך חקר אותם לעומק ואף תרם תרומה מקורית למחקר בתחומים אלה. מיכאל מסכם את הביקורת שמתחו הירש מימין וגייגר משמאל על חיבורו של גרץ. הראשון התנגד לו מסיבות תאולוגיות, והשני החזיק בדעה שהוא אינו אלא 'סיפורים שהזיקה ביניהם רפה, אבל לא היסטוריה... התרחשויות חסרות אידאות'. את הביקורת הנוקבת ביותר השמיע שטיינשניידר, בטענתו שגרץ שיקר כשהעיד שבחן בעצמו רבים מן המקורות שבהם השתמש, אף שלמעשה השתמש במובאות ממחקריהם של אחרים.

גם מיכאל, כמו אטינגר בשעתו, מייחד תשומת לב רבה ליחסים בין גרץ לבין משה הס, אך למרבה הצער הוא סוטה מן הנושא ומקדיש כמעט חמישה עמודים להס, אף שרובם אינם רלוונטיים להבנת משנתו של גרץ. לדיון המעניין של מיכאל בתפקיד שממלאת ההשגחה בהיסטוריוגרפיה של גרץ יש ערך רב יותר. אם בכתביו המוקדמים ראה גרץ את ההיסטוריה היהודית כמתקדמת בכוחם של רעיונות חדשים, הרי ביצירתו המאוחרת יותר מופיעה 'ההשגחה העליונה בתורת כוח מניע'.

גרץ ייחד חלקים נכבדים של הוראתו בבית המדרש התאולוגי ושל פרסומיו, במיוחד במהלך שנות חייו האחרונות, לפרשנות המקרא, ובמיוחד לכתובים. הפרק בספרו של מיכאל המוקדש לנושא זה מעניין במיוחד, מפני שעד כה הוקדש לנושא זה פחות מחקר מאשר להיסטוריוגרפיה שלו. מיכאל מציג את השקפותיו של גרץ בנוגע למקורותיהם ולטבעם של קהלת, שיר השירים ותהלים, וטוען כי גישתו של גרץ, ששיר השירים אינו מבטא אהבה חושנית אלא ההיפך ממנה, הייתה חדשנית למדי. מיכאל יכול היה לקשור פרשנות יוצאת דופן זו עם הגישה המוסרית החמורה שבאה לידי ביטוי בכתביו של גרץ משנות חייו האחרונות. בהתאם למדיניותו של בית המדרש בברסלאו, גרץ הקדיש תשומת לב מעטה לחומש, וכשדן בחומש הייתה מטרתו לסתור את 'תורת התעודות' שמשלה בכיפה. כמבקר מקרא זכה גרץ להצלחה מעטה בהרבה מאשר כהיסטוריון, מציין מיכאל. פירושו למקרא ותיקוני הטקסט שלו נועדו בראש ובראשונה לקוראים לא יהודים. הם נודעו בציבור היהודי רק משולבו בשני הכרכים הראשונים של חיבורו ההיסטורי, שפרסם בסוף עבודתו, לאחר שביקר בארץ ישראל.

מיכאל מסכים עם יצחק בער, שההיסטוריה של גרץ בכללותה הושפעה אך מעט מן הגישות

7 ר' מיכאל, י"מ יוסט - אבי ההיסטוריוגרפיה היהודית המודרנית, ירושלים תשמ"ג.

ההיסטוריוגרפיות או הפילוסופיות הגרמניות, ובכך הוא חולק על סאלו בארון. ניתן להוסיף ולומר שגרץ עיצב את ההיסטוריה שלו לפי נטייתו האישית, כסיפור הרואי שנועד למשוך אפילו יהודים שהתנכרו ליהדות ולגרום להם להזדהות עם מורשתם. ההשפעות החיצוניות המעטות על יצירתו באו רק מצד כמה פרופסורים שהשפיעו עליו בתקופה שבה היה סטודנט בברסלאו.

אין זה מפתיע שהסיפור על גיבורים ונבלים עורר תגובות שליליות נחרצות בקרב לא יהודים. מיכאל מקדיש פרק שלם לתגובתו החריפה של ההיסטוריון והפוליטיקאי הגרמני היינריך פון טרייטשקה לכרך האחד-עשר של 'ההיסטוריה של היהודים' ולמחלוקת הרחבה יותר בדבר מקומם של היהודים בגרמניה, שביקורתו של טרייטשקה הייתה ביטוי אחד שלה. הטיפול הנרחב שמעניק מיכאל לנושא זה, שהרבה כבר נכתב עליו,⁸ חורג ממה שנחוצך לניתוח חייו של גרץ, וכך הקורא מאבד את חוט ההמשכיות הביוגרפית. פרק זה היה יכול להיות רלוונטי יותר אילו דן מיכאל בהשפעה האישית של העימות על גרץ, ובמעמד הסמלי שקיבלה דמותו של גרץ בעיני יהודי גרמניה.

גרץ אמנם מעולם לא חדל להתנגד לתנועת הרפורמה, אך לקראת סוף חייו, כפי שמציין מיכאל נכונה, חלה תזווה בעמדתו. הוא הסכים להריגות מתונות מדיני הכשרות, ואף הדגיש יותר במעבר שהיהדות האמיתית היא דת רציונלית שאין בה יסודות מיסטיים. בשנותיו האחרונות גם מתח גרץ ביקורת חריפה על המוסר של התורה האירופית, ותמך בתוקף בשליחות המוטלת על ישראל להביא לציוויליזציה האירופית בעלת הערכים הקולקלים את המונותאיזם המוסרי. מכאן ממשיך מיכאל לדיון ביחסו המורכב של גרץ לחיבת ציון. אמנם גרץ הסכים תחילה להיות חבר בוועד המרכזי של התנועה, אך התפטר ממנו לאחר מכן, חרף תמיכתו במאמצים הפילנתרופיים למען יהודי רוסיה, מפני שדחה את 'ההטעמה הלאומית' שלו ואת הפרסום המופרז, שיכול היה רק לעורר אנטישמיות לדעתו. מיכאל מגלה לנו שהססנותו של גרץ בנוגע להשתייכות פעילה לחיבת ציון נבעה גם מן התפקיד שמילא במשך שנים רבות בכ"ח הצרפתי, שמשך את לבו כארגון המטפח את אידאל האחדות היהודית.

מיכאל טוען שהכרתו של גרץ, כבר בראשית דרכו כהיסטוריון, שלא ניתן להבין את היהדות לפי עקרונותיה אלא רק מתוך ההיסטוריה שלה הובילה אותו להניח שהזהות היהודית רחבה יותר מזהות דתית בלבד. עם זאת, אינני מסכים עם טענתו של מיכאל, שלתיאור תפיסה זו מתאים המונח 'תרבות יהודית'. בעיני גרץ היהדות היא אכן תרבות, אך לא תרבות חילונית, שכן עיצבו אותה עקרונות דתיים ומוסריים אשר ייחדו אותה בבירור מתרבויות אחרות. ההיסטוריה של גרץ היא ניסיון לתאר שוני זה. מיכאל, כמו מיזל ואטינגר לפניו, מבקש לראות בגרץ יהודי לאומי, השקפה שהחזיקו בה גם כמה מבני תקופתו של גרץ. סיווג זה אינו בגדר טעות, אך הוא רחוק מלהיות שלם.

הביוגרפיה שכתב מיכאל לוקה בכמה חולשות ניכרות. אין בה פרשנות מקיפה של גרץ ושל יצירתו על רקע תולדות יהדות גרמניה במאה ה'ט.ט. אף על פי שלקח חומר רב מן היומן, מיכאל לא חקר לעומק את אופיו של יהודי ההיסטוריון יוצא דופן זה, שהיה שמרן מכאן ורדיקל מכאן, רציונליסט מכאן וחוקר המחבב סגנון כתיבה רומנטי מכאן. הוא חוזר ופונה לסוגיות צדדיות ועוסק בהן בהרחבה רבה מן הדרוש. הקורא מוצא עצמו לעתים תוהה אם מיכאל מסוגל להבחין כיאות בין המקורות החשובים להבנת האיש וההיסטוריון גרץ לבין מקורות שאינם תורמים לכך באופן ישיר. חוקרים

8 רק לאחרונה, באותה שנה שבה ראה אור ספרו של מיכאל, הופיע חיבור בן שני כרכים: *Der 'Berliner Antisemitismusstreit' 1879–1881 – Kommentierte Quellenedition*, München 2003

רציניים של גרץ ייצאו נפסדים מחסרונה של רשימת ספרות משנית ומכך שמיכאל לא הציב את מחקרו שלו על רקע המחקרים הקודמים, תוך ציון השווה והשונה ביניהם. אף מורגש חסרונו של פרק מסכם, שישרטט את פרשנותו הכללית של מיכאל לגרץ. כמו כן חסרה הערכה של ההשפעה שממשיכה להיות לחיבורו של גרץ, או ניתוח ההשפעה שהייתה לגרץ על היסטוריונים יהודים שקמו אחריו. אף על פי כן לפנינו ספר רב ערך: מחקר שקדני ומדויק המציע לנו את הביוגרפיה המקיפה ביותר על גרץ שנכתבה עד כה בכל השפות. ספר זה יסייע לאחרים להוסיף ולהתעמק בדמות מרכזית זו בהיסטוריוגרפיה – וגם בהיסטוריה – היהודית המודרנית.

מיכאל מאיר